

Cristina Florescu

DENUMIRILE FENOMENELOR ATMOSFERICE: CARACTERISTICI ALE LEXEMELOR MOȘTENITE

1. PRELIMINARII

Ținând cont de prezenta stare de fapt a analizelor etimologice și diacronice ale unui cuvânt, în dicționarele generale și istorice ale limbii române este mai puțin evidențiată originea fiecăruia dintre sensurile lexemelor polisemantice.

A devenit axiomă afirmația că dicționarul academic – tezaur al limbii române – reprezintă, la ora actuală, cea mai mare bază lexicală prelucrată lexicografic a românei (respectiv a dacoromânei).

Este un aspect evident acela că în DA+DLR, atunci când avem de-a face cu un lexem plurisemantic, paragraful etimologic nu se referă decât la unul (unele) dintre sensurile respectivului cuvânt. Prin structurarea schemei lexicografice a cuvântului-articol, sensurile care nu corespund etimonului sunt considerate implicit ca evaluate pe terenul limbii române. Marcarea etimologiei multiple – făcută adesea – sau identificarea construcțiilor calchiate – făcută cu zgârcenie – nu rezolvă totdeauna punctual problema.

Dacă ne referim la cuvintele moștenite, faptele, în sensul celor spuse, se diversifică din perspectiva noilor cercetări în domeniul romanisticii.

2. CADRU EXEGETIC

În lucrarea de față propun o analiză a sensurilor unui grup de lexeme moștenite. Este vorba de disocierea rezultatelor unui studiu extins diacronic, diastratic și diatopic privind termenii care denumesc fenomenele atmosferice în limba română.

Parametrii prezentării de față sunt determinați de analizele cuprinse în *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA) – baza de date a cercetării efectuate¹.

2.1. Am prezentat structura etimologică generală a celor 1650 de termeni care desemnează (atât la nivelul terminologiei populare – Tp, cât și la acela al

¹ Dicționarul se întemeiază pe cercetările cuprinse în volumul TMFA, rezultat central al proiectului cu același nume subvenționat CNCSIS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, desfășurat în anii 2011-2016, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”).

terminologiei științifice – Ts) fenomenele atmosferice, în articolul Florescu 2017 și în studiul introductiv al DFA (*Cadru teoretic*, p. 9–29).

Voi reaminti numai câteva date pentru a fixa mai precis coordonatele-cadru.

2.1.1. Cei mai numeroși termeni (58%) sunt formați pe terenul limbii române prin derivare cu sufixe (mai ales), cu prefixe, prin derivare regresivă a substantivelor postverbale, prin compunere sau contaminare.

Majoritatea lexemelor din această categorie fac parte din Tp.

În ordine strictă a frecvenței, pe locul al doilea se situează influența franceză (280 de lexeme). Unii termeni de această origine vin să întărească ori sunt întăriți de echivalenții lor latini, germani sau italieni. Dominanta științifică (Ts) a acestor elemente împrumutate (și) din franceză este normală ținând cont de istoricul închegării acestei terminologii în limba română literară.

2.1.2. Este extrem de semnificativ faptul că termenii moșteniți, din latină², se găsesc din punct de vedere numeric pe al treilea loc. Termenii moșteniți sunt numai 92, însă ponderea lor în circuitul intern al terminologiei și implicarea acestora în structuri sintagmatice Tp și/sau Ts conferă acestui grup lexical o poziție centrală, intensivă și extensivă, în sensul că termenii moșteniți care desemnează fenomenele atmosferice acoperă toate subgrupurile lexicale disociate în studiu (cf. TMFA p. 24):

- 1) nebulozități (*nor*);
- 2) deplasări și curenți de aer (*adiă, austru, vânt* etc.);
- 3) precipitații (*nea „ninsoare”, ninge, grindină, grindină, ploaie* etc.);
- 4) depuneri (*brumă, nea „strat de zăpadă”* etc.);
- 5) elemente luminoase, sonore și electrice (*fulger, fulgeră, tună* etc.);
- 6) radiații (*arșiță, căldură, frig, încălzi* etc.).

2.1.3. Urmează, în ordine numerică descrescătoare: a) termeni de origine engleză (aparțin Ts); b) termeni cu etimologie necunoscută sau nesigură: aparțin Tp și au, cu mici excepții, circulație restrânsă într-un grai sau altul; c) neologismele de origine latină care sunt de multe ori dublate sau triplate de influențele: franceză, germană, neogrecă, italiană; d) cuvinte din vechea slavă; e) cuvinte din bulgară; f) termeni intrați din sârbă.

Cu o frecvență mai redusă sunt: g) elementele de origine germană: 22 termeni; h) cuvinte din maghiară: 17 termeni; i) din ucraineană: 8 termeni; j) din rusă: 6 termeni; k) cuvinte de origine spaniolă: 5 termeni; l) lexeme de origine neogrecă: 3 termeni; m) cuvinte intrate în română din turcă: 2 termeni; n) din slavonă: 2 termeni.

2.2. Este evidentă prezența aproape a tuturor tipurilor de etimologii existente în compoziția întregului lexic al limbii române. Prin urmare, reprezentativitatea acestei terminologii pentru structura etimologică generală a românei este una semnificativă.

² Utilizez termenul „latină” în sens generic, cu referire atât la latina scrisă a vechilor texte și inscripții romane, cât și la elementele reconstruite ale latinei populare / vorbite / orale. În cercetările strict contemporane din DÉRom (cf. și infra) realitatea corespunzătoare (latina textelor antice scrise + latina orală) este numită „latina globală”.

3. PROTOROMAN *VERSUS* LATIN

Elementele moștenite alcătuiesc pentru întreaga Românie grupuri lexicale străvechi care conțin lexeme ce denumesc fenomene atmosferice în toate zonele dialectale ale latinei vorbite / orale / populare / vulgare (Romania de sud-est, Italo-romania, Galoromania, Iberoromania). Vom numi *protoromană* această latină orală, preluând terminologia deromiană utilizată în ultimele cercetări din romanistică, așa cum sunt acestea coagulate teoretic și aplicate lexicografic în amplul proiect contemporan, *Dictionnaire Étymologique Roman – DÉRom*, ale cărui principii și rezultate sunt vizibile *on line* din anul 2009. Au fost, de asemenea, publicate până în momentul scrierii acestui articol volumele DÉRom 1, DÉRom 2.

Preluăm această terminologie, pe de o parte, pentru că ea disociază funcțional realități și principii lingvistice tratate adesea contradictoriu în literatura de specialitate și, pe de altă parte, pentru că cercetarea deromiană, structurată în mod specific³, identifică subtil – restructurând cu ajutorul metodei gramaticii comparate-reconstrucție⁴ – sensuri de origine protoromană.

3.1. Din cei 92 de termeni cu origine latină decelați în DFA, au corespondent („corelat”⁵) parțial sau total („corelat exact”⁶) în latina textelor scrise, corespondent al formei și sensului care desemnează fenomenul atmosferic, numai un număr de 28 de lexeme, trei dintre ele tratate deja în DÉRom.

Enumerăm mai jos cei 28 termeni; punem accent pe valorile semantice, respectiv pe identitatea sensurilor lexemelor românești cu cele ale termenului corespunzător etimologic (fonetic și semantic) din latina scrisă (cf. și TLL, Ernout–Meillet):

ăer ←⁷ lat. *aer*, *aerem*; *aústru* ← lat. *austrum*; *cald*, *-ă* ← lat. *caldus*; *cer* ← lat. *caelum*; *cet* ← lat. *quietus* (< *quietus*); *detuná* ← lat. *detonare*; *dezgheță* ← lat. *disglaciare*; *frig* ← lat. *frigus*; *fúlger* ← lat. *fulgurem*; *ger* ← lat. *gelum*; *gheáță* ← lat. *glacia* (= *glacies*); *grindină* ← lat. *grandinare*; *grîndină* ← lat. *grandinem*; *îngheță* ← lat. *inglaciare*; *înseniná* ← lat. *inserenare*; *nea* < protorom. */nIβ-e/⁸ ↔⁹ lat. *nix*, *nivis*; *négură* ← lat. *nebula*; *ninge* ← lat. *ningere*; *nor* ← lat. *nubilum*; *plointe* ← lat. *plovens*, *-entis*¹⁰; *plouá* ← lat. *plovere*; *ráză* ← lat. *radia*; *rouá* ← lat.

³ Cf. Buchi / Schweickard (2009), Benarroch (2013), Chauveau, Jean-Paul (2014), Swiggers (2014), Florescu (2016).

⁴ Formularea traduce sintagma franceză de specialitate utilizată în DÉRom: „la méthode de la grammaire comparée-reconstruction”, cf. pagina de prezentare a proiectului.

⁵ În cazul analizei de față, relația de corelare desemnează raportul izomorfic (corespondență biunivocă) dintre lexemul latin scris și cel reconstruit protoroman. Etimonul direct al cuvintelor românești moștenite este lexemul latinesc oral, deci protoroman.

⁶ Pentru conceptul de „corelat exact” cf. DÉRom s.v. */batt-e-/ , */βIrd-e/ etc.

⁷ Săgeata indică în mod clasic proveniența.

⁸ Cf. Jérémie Delorme în DÉRom s.v. */nIβ-e/.

⁹ Acest semn indică relația de corelare.

¹⁰ Ciorănescu consideră cuvântul derivat de la *ploaie*; CDDE avansează ipoteza, preluată în DLR, care trimite la „lat. *plovens*, *-pluentem* (= *pluens*) cu păstrarea lui *-o-* aton sub influența lui *ploaie*”.

ros, roris; rourá ← lat. *rorare*; *suflá* ← lat. *sufflare*; *tuná* < protorom. */'ton-a-re/¹¹ ↔ lat. *tonare*; *vânt* < protorom. */'βent-u/¹² ↔ lat. *ventus*; *vântós* ← lat. *ventosus*.

3.2. Voi prezenta câteva dintre problemele cele mai frecvente puse, conform literaturii de specialitate, de celelalte 64 de lexeme de origine protoromană¹³.

Pentru acele cuvinte / articole lexicografice care n-au fost încă definitivate în redacția DÉRom nu voi folosi notația fonetică deromiană, ci pe aceea cunoscută analizelor clasice, redată prin „lat. pop.” etc. ori „* ”, pentru că analizele din dicționarul etimologic menționat presupun un minuțios excurs contrastiv care evidențiază realități lingvistice inedite la nivelul tuturor idiomurilor romanice.

3.2.1. Primul caz disociaat este acela în care sensul cuvântului românesc și cel al etimonului desemnează în mod direct același fenomen atmosferic:

a) etimonul este acceptat de majoritatea lucrărilor de specialitate:

ex. *fulgerá* < lat. pop. *fulgerare* (← *fulgurare*); *ploáie* < lat. **plovía* (← *plūvia*);

b) etimonul este nesigur sau probabil:

ex. *ársiță* < lat. **arsicia* – cf. DELR care însumează toate ipotezele anterioare și consideră etimonul ca fiind „probabil”.

3.2.2. Al doilea caz este acela în care sensul cuvântului românesc și cel al etimonului desemnează același fenomen atmosferic în mod implicit – prin particularizare cel mai adesea. Deci și în română, și în protoromană fenomenul atmosferic desemnat face parte referențial dintr-un proces mai amplu:

căldură < lat. **caldura* (desemnează orice fel de căldură: a atmosferei, dar și a corpului sau a sobei¹⁴);

încălzí < lat. **incalDESCO*, *-ire* (același tip de desemnare);

lucoáre „lumină” < lat. **lucor*, *-oris* (desemnează radiația luminii ca fenomen atmosferic, dar și luminozitatea flăcării de lumânare);

vólbură < lat. **volvula* (desemnează învolburarea atmosferei, dar și a apei – fenomen acvatic, nu atmosferic, cf. TMFA, *Introducere*, p. 9).

3.2.3. Al treilea caz este acela în care sensul dominant al cuvântului românesc și cel al lexemului protoroman corespund unui termen care **nu** numește un fenomen atmosferic.

De exemplu, verbul *báte* cu referire la elemente ale naturii (vânt, ploaie, valuri etc.) este frecvent în limba română.

Sensul său de bază este legat de determinanții *luptă*, *pedeapsă* etc. sau de activități de mărunțire, pisare și provine din protorom. */'batt-e-/ ↔ lat. *battuere*¹⁵.

¹¹ Cf. Bianca Mertens în DÉRom s.v. */'ton-a-/.

¹² Cf. Elena Tamba în DÉRom s.v. */'βent-u/.

¹³ Această disociere numerică nu vrea să însemne că cei 28 de termeni – care sunt corelați cu lexemele din latina vechilor textelor scrise – nu au circulat în latina populară / orală / vorbită, în protoromană așadar (v. *nea*, *tuná*, *vânt* supra); prezența în paralel a unor cuvinte atât în latina literară și scrisă, cât și în cea populară și orală este unanim acceptată de specialiști.

¹⁴ Pentru a evidenția faptele, mă voi referi, se înțelege, numai la câteva semnificații ale termenului latinesc, cele mai semnificative din punctul de vedere al analizei de față.

¹⁵ Cf. și Xavier Blasco Escoda în DÉRom s.v. */'batt-e-/.

Analiza deromiană nu a identificat explicit sensul specific fenomenului atmosferic, dar acesta este inclus (prin particularizare) în definiția sensului generic.

Acest lexem are, și în latina textelor vechi, valori semantice (cf. Du Cange¹⁶, TLL s.v. *battuo*¹⁷) care fac posibilă o eventuală proveniență protoromană privind sensul existent în limba română cu referire la fenomene ale naturii.

3.2.4. Al patrulea caz este acela în care sensul cuvântului românesc desemnează un referent diferit de cel al etimonului.

a. Într-o primă situație, explicația etimologică presupune desfășurarea narativă excesivă a unui raport semantic:

adiă < lat. **aduliare* (← *adulare* „a se gudura”);

búștină „negură” < lat. **bustum* (← *bustum* „rug”) (DELR însumează cercetările anterioare: etimologie necunoscută, cf. buștean);

fulg < lat. pop. **fulgus*, *-a*, *-um* („strălucitor”) (etimologie controversată cf. Ciorănescu).

b. Într-un al doilea caz, argumentația etimologiei este desfășurată științific:

brúmă < protorom. **/brum-a/* ↔ lat. *bruma*;

ceáță ← lat. *caecia*.

3.2.4.1. Lat. *bruma*, conform disocierilor TLL¹⁸, desemnează: „ziua cea mai scurtă din an, solstițiul de iarnă”, fie aceasta o singură zi, fie (după unii autori) perioada dintre 24 noiembrie (conform calendarului actual) și ziua propriu-zisă a solstițiului.

Prin generalizare, *bruma* semnifică și: „iarnă; frig; crivăț”, cu o marjă semantică mult extinsă până la: „ploaie” sau „lapoviță”.

Corelatul protoroman este **/brum-a/*, cf. Larissa Birrer; Jan Reinhardt; Jean-Pierre Chambon *in* DÉRom s.v. Conform articolului deromian, în protoromană sensurile reconstruite diacronic evoluează pe teritoriul României la: I. „iarnă”, II. „brumă”, III. „ceață”.

Primul nivel lexic protoroman, mai restrâns, cel mai apropiat de sensul corelatului din latina scrisă, este atestat în italiană și friulană.

Românescul *brumă* (dacoromână, meglenoromână și aromână) aparține celui de-al doilea nivel semantic protoroman, numind cu precizie un fenomen atmosferic diferit vizualizat de majoritatea lexelelor echivalente romanic care desemnează „ceață” – cel de-al treilea sens în evoluțiile accepțiilor protoromane. În articolul DÉRom, pentru al doilea sens, alături de cele trei dialecte ale românei, se mai găsesc atestări echivalente semantic în italiana septentrională și ladină.

¹⁶ Cf. *batura aquae* în Du Cange, I, p. 1075.

¹⁷ Cf. Ernout–Meillet s.v.: „Mot rare dans les textes, mais déjà dans Plaute, populaire, technique”. Cf. TLL II, p. 1789: Marcellus Emoiricus în *De medicamentis liber*: „mittet in pilam ligneam atque illic tam diu battues, donec sit subactissimum” [se va pune substanța într-un bol de lemn și o vei pisa acolo atâta timp până va deveni aproape fărâmițată (trad. Mihaela Paraschiv)].

¹⁸ Textele TLL ale articolelor *bruma* și *hibernus* au fost interpretate cu ajutorul latinistei Mihaela Paraschiv, căreia-i mulțumesc și pe această cale.

Cuvântul românesc (are o semnificație bine specializată care apare rar în textele religioase vechi cu sensul propriu) este atestat, datorită valențelor sale poetice, încă din primele texte de limbă veche românească (cf. Psalt. Hur.², p. 153 și 210).

Semantismul lexemului protoroman a avut parte de o serie de explicații organizate în articolul deromian prin stabilirea unei diastratii specifice „navigatorilor și agricultorilor” din vechimea protoromană.

În mod evident, *bruma* românească se manifesta pe o vreme diferită atmosferic, probabil mai rece decât „ceața” răspândită în Romania Occidentală.

3.2.5.2. Lexemul *ceață* este unul dintre termenii românești cu o sinonimie deosebit de bogată. Articolul DFA oglindește acest aspect (la nivel Tp) cuprins în definiție: „Aburi de apă care plutesc în aer aproape de suprafața pământului; buracă (2), negureală; (învechit) vapori (v. vapor 1), (nord-vestul Munt.) bână¹, (estul Olt.) bungineală, (vestul și sud-vestul Transilv., Ban., Criș.) bură¹ (3), (sudul Transilv., nordul și vestul Munt., centrul Olt., nordul Criș.) burniță (2), (sud-estul Ban.) cețarie, (centrul Olt.) îmbungeneală, (Transilv., Munt.) măgură, (Mold.) mocirlă (1), (sud-estul Olt.) pâcleață, (sud-estul Mold.) pâcliță (2), (nordul Dobr.) tuman (DA). V. bastara, boaghe, burhai, buștină, negură, negureață (1), păcură, pâclă (1), pârceală, pârce (1)” (Elena Tamba în DFA s.v.).

Ceață este pus în legătură cu „latinescul târziu” (DELR), respectiv „lat. pop.” (DA) ori „lat. vulgar.” (Ciorănescu): *caecia* „caligo oculorum” (cf. TLL s.v. *caeco*)¹⁹. Etimonul respectiv este admis și de CDDE, TDRG³ etc. Legătura cu termenul echivalent din piemonteză și retoromană (DELR) susține acest tip de extindere semantică în protoromană.

4. RAPORTUL: TERMINOLOGIE POPULARĂ – TERMINOLOGIE ȘTIINȚIFICĂ

Analiza se referă în continuare la totalitatea termenilor moșteniți care sunt prezentați acum din perspectiva extinderii diastratice, așadar cu privire la raportul Tp – Ts. Se impun câteva situații relevante.

4.1. În nucleul central al terminologiei sistematizate în DFA se poate remarca existența termenilor complecși²⁰, adică cei estinși în mod specific și în Tp, și în Ts. Aceștia aparțin vocabularului fundamental al românei și au un sens dominant, de bază, cel moștenit:

¹⁹ În spiritul evoluțiilor semantice specifice denumirilor fenomenelor atmosferice (v. TMFA p. 24, unde se menționează legătura dintre *nori* – din categoria nebulozităților și *ceață* – din aceea a precipitațiilor) și conform identificărilor operate de Mihaela Paraschiv, cred că poate fi luată în considerație ca argument și existența vântului numit *Caecias*, vânt de nord-est, care provoacă înnoare accentuată (cf. Aristotel, *Meteorologica*, II, 364; informația preluată de Plinius, *Naturalis historia*, II, 47, cf. TLL s.v.).

²⁰ Cf. TMFA p. 17–19.

ăer, ărșiță, brumă, cald, căldură, ceață, cer, curcubeu, frig, fulg, fúlger, ger, grindină, încălzi, îngheță, ninge, nor, ploaie, răză, réce, sécetă, senin, vânt.

4.1.1. Alți cinci termeni dintre lexemele complexe din vocabularul fundamental fac excepție prin faptul că sensurile caracteristice fenomenelor atmosferice există pe lângă accepția dominantă; aceste sensuri au fie origine protoromană (*bâte*), fie evoluează pe terenul limbii române (sunt ideoromane).

Bâte ← *battuere* ↔ protorom. */batt-e-/. Cf. supra **3.2.3.**

Termenul circulă în Tp, echivalentul Ts fiind *suflá*²¹, lexem moștenit.

Cérne ← lat. *cernere* (a. gestul cernerii făinii, dar și 2. căderea ploii mărunte și dese). Termenul circulă numai în Tp.

Gheață (în Tp) cu sensul 2 „grindină” nu pare a fi din protoromană²². Circulă în Tp, echivalentul acestui termen în Ts fiind *grindină*, lexem moștenit.

Accepțiile regionale: 3 „chiciură”, 4 „măzăriche” și 5 „țurțur”²³ sunt certe evoluții ideoromane.

Sensul 6 din sintagma „*ghețuri polare*”, circulă și în Ts și în Tp (la nivelul limbajului comun) și este un calc din franceză și engleză.

Însenină conține și sensul 2 „Intranz. unipers. (centrul Maram., nordul Munt.; despre nori) A fulgera (1): *Când norii înseninează în miezul nopții, parcă-aprinde pământul.* CONV. LIT. XLIV², 955; cf. ALR – M III h 664 pc. 233, ALR – MD IV h 524^{1D}. Cf. DA”²⁴.

Sensul poate fi definit și prin „a lumina”. Indiferent de stabilirea reperului semantic, accepția respectivă nu apare în Ts.

Lumină are și un al doilea sens regional: „(Maram., nordul Transilv.; la pl.; și în sintagma *lumini de gheață*) Țurțur”²⁵. Prin coordonatele sale diatopice și diacronice, sensul pare a fi o evoluție pe terenul limbii române. Nu există în Ts.

4.2. Dintre verbele care au un sens dominant de bază, cel moștenit, specific terminologiei în cauză, o serie nu sunt tolerate în Ts (nu sunt atestate în manuale, monografii și dicționare de strictă specialitate):

adiá, dezgheță, fulgerá, grindină, rourá, tuná.

În Ts se folosesc substantivele echivalente în structuri factitive, durative etc.: „vântul suflă slab”, „se produce dezgheț / pericol de dezgheț”, „căderi de grindină”, „se pot semnala fulgere, tunete”, „se formează rouă” etc.

4.3. Remarcăm o serie de lexeme (unele citate mai sus în context diferit) al căror sens central nu numește un fenomen atmosferic, însă îl cuprinde pe acesta indirect sau generic:

²¹ Cristina Florescu în DFA s.v. *bate*.

²² Concluzia incertă a fost trasă în urma analizei dicționarelor Du Cange, Ernout–Meillet, TLL. O eventuală argumentație a acestui fapt presupune un nou studiu contrastiv minuțios în cadru romanic.

²³ Alina Pricop, în DFA s.v.

²⁴ Laura Manea, în DFA s. v.

²⁵ Alina Pricop și Cristina Florescu, în DFA s. v.

arsură „arșiță”: desemnează și – sensul 2 – „vânt fierbinte” (ideoroman), care circulă în limba literară veche, adesea ca evoluție poetică; aparține, prin urmare, terminologiei populare în sens larg;

căldură: desemnează numai căldura atmosferei, cu circulație Ts și Tp; este inclus în multe sintagme la ambele niveluri: Tp – *foc de căldură*, *hupoare de căldură*, *val de căldură* etc., Ts – *aflux de căldură*, *import de căldură*, *insulă de căldură* etc.;

încălzi: cf. supra; are circulație Tp și Ts;

limpede „senin”: numai despre cer, circulă în Tp și Ts;

lin (← lat. *lenus*, -a, -um = *lenis*): pe lângă valoarea adjectivală moștenită („care cade domol” despre ploaie, ninsoare etc.; „senin” despre cer), ca substantiv este sinonim cu *liniște* (ideoroman = format pe terenul limbii române); este numai în Tp;

scăpără: sensul referitor la fenomene luminoase „a fulgera” susține etimologia lui Scriban (**excaperare*) în pofida lui **excapulare* „a pune în libertate” (Ciorănescu) și *caperare* „a încreți” (TDRG³)²⁶.

vărsă (← lat *versare*): a ploua foarte mult; probabil sens idioroman; lexemul are circulație numai în Tp.

5. STRUCTURILE SINONIMICE

Trebuie subliniate câteva aspecte privind structurile sinonimice ale elementelor moștenite care desemnează fenomenele atmosferice.

5.1. Cu cea mai bogată sinonimie, adesea implicat în structuri sintagmatice, este lexemul *arșiță*.

Citez în întregime șirul sinonimic al articolului *arșiță* așa cum este redat acesta în DFA: „(Și, învechit, în sintagma *arșiță câinească*) Căldură arzătoare [...]; arsură, boare (2), caniculă, cocăt, dogor, dogoreală, dogorime, dogorire, fierbințeală, friptoare, pâclă (2), pârjol, toropeală, vipie, zăduf, zăpuc, zăpușeală, (sud-vestul Transilv., sudul Olt., estul și nord-estul Ban., nordul Criș.; și învechit) pripeală, (învechit) ars, pripec, (Ban.) arsoare, (centrul Munt., estul Criș.) buhoare, (estul Maram., nordul Transilv., Bucov.) bujală, (sudul Criș.) căbușală, (Olt.) crăpăt, (Transilv.) damf, (sud-vestul Transilv., sudul Mold., Munt., Olt.) dogoare, (vestul Bucov.) dubeliște, (Transilv.) flamă, (vestul și nord-vestul Ban.) foc¹, (Ban.) focărie, (Olt.) hupoare, (nordul și centrul Transilv., Munt.) înăbușeală, (centrul și sudul Transilv., Mold., Dobr., Olt., nord-estul Criș.) înădușeală, (vestul Maram.) înfocăciune, (estul Transilv.) înăduv, (Olt.) japsă, (vestul Olt.) năboi, (sudul Munt.) năbuc, (Maram., nordul Ban., nord-estul Criș.) năbuș, (Maram., nord-vestul și sud-vestul Transilv., Munt., sudul Olt., nordul și nord-vestul Ban.,

²⁶ DLR și MDA indică pentru sensul de bază al respectivul cuvânt : „etimologie necunoscută”; EWRS nu-l include printre lexemele de origine latinească.

nord-estul și centrul Criș.) năbușeală, (Olt.) năclaie, (estul, sudul și sud-estul Transilv., Bucov., nord-vestul Mold., sudul Dobr., nordul și sud-vestul Munt.) năduf, (Transilv., nordul Mold., nordul Dobr., centrul și estul Munt., nordul Olt., Ban., Criș.) nădușeală, (vestul Munt., Olt.) năplai, (sud-vestul Munt.) năpuc, (centrul Olt.) opăreală, (nord-estul Ban.) posomor, (Maram., Transilv.) prepăt, (sud-vestul Munt.) pricăl, (Munt.) prigoare, (sud-vestul Transilv., nordul Olt.) pripet, (vestul Olt.) ropot de căldură (v. ropot 2), (nord-vestul Munt.) soriște, (sud-vestul și centrul Munt.) uscătură (1), (Munt.) viere, (învechit, rar) prigoriște” (Cristina Florescu și Laura Manea în DFA s.v.).

Dispersia dialectală a sinonimelor este maximă, acoperind întregul teritoriu de limbă dacoromână²⁷.

Cu o sinonimie apreciabilă sunt și termenii:

brumă, căldură, ceață (cf. supra nota 14), *curcubeu, fulg, fulger, grindină, îngheț, însenină, tună, vânt, volbură* etc.

5.2. Termeni cu sinonimie săracă (mereu în cadrul terminologiei avute în vedere și numai la nivel denotativ) sunt, de exemplu:

ger – sinonime: *gheț, ghețoi* (3);

limpede – sinonim: *senin*;

lumină – sinonime: *luminare, lume*;

nea – sinonime: *ninsoare* (2), *zăpadă, omăt, polegniță*;

ploaie – sinonim: *plouare*.

În mod evident, această gradualitate bogat – sărac a sinonimiei funcționează numai în terminologia populară și rezultă mai ales din variația dialectală.

Prin natura sa, elementele aparținând terminologiei științifice nu au sinonime decât arareori, de obicei elemente (variante lexicale) învechite.

Ex.: *căldură* (Tp+Ts) – *caloric* (2) (înv. Ts); *încălzire* (Ts) – *încălzitură* (înv. Ts); *lavină* (Ts+Tp) – *avalanșă* (Ts+Tp); *meteor* (Ts) – *meteoră* (înv. Ts); *nimbostratus* (Ts) – (înv. Ts) *nimbus*; *oraj* (Ts) – *oragiu* (înv. Ts); *paraselenă* (Ts) – *parselin* (înv. Ts); *parhelie* (Ts) – *sorior* (înv. Ts); *simun* (Ts) – *samun* (înv. Ts) etc.

5.2.1. Lexemul *nor*²⁸ este singurul termen din vocabularul fundamental al limbii române, cu un sens de bază (desemnând același fenomen atmosferic) moștenit, al cărui statut special provine din raportul disproporționat dintre reprezentările referentului în Tp, extrem de sărace (cu puține sinonime și structuri sintagmatice) și arborescența deosebit de amplă a structurilor lexicale în Ts. La nivelul limbajului științific al meteorologiei există câteva sute de tipuri de nori total ignorate referențial la nivel Tp.

Descrierea situației acestui lexem și posibilele explicații ale realităților referențiale populare versus cele științifice formează subiectul unei alte analize.

²⁷ Nu avem informații dialectale din regiunile Timoc și Voivodina.

²⁸ Cristina Cărăbuș în DFA s.v.

6. CONCLUZII

Disocierile semantice ale lexemelor care denumesc fenomenele atmosferice reliefează atât structura lexemelor evolute pe teren protoroman (*adiá, árșiță, báte, brúmă, búștină, căldură, ceăță, fulg, fulgerá, încălzi, lucoáre, ploáie, vólbura* etc.), cât și aceea a lexemelor care corespund unor sensuri evolute pe terenul limbii române, evoluții idioromane: *arsură* „arșiță”, *desfáce* „încălzi”, *fir* „fulg”, *fluture* „fulg”, *foc* „arșiță”, *fuior* „vârtej de vânt”, *genune* „vreme rea”, *mesteacăn* „vânt”, *săgeată* „țurțur”, *spic* „fulg rar de zăpadă; picături rare de ploaie” etc.

Cercetarea românească se găsește într-un moment propice continuării (sau inițierii, acolo unde este cazul) analizelor etimologice „pe sensuri”.

Marcarea generică a timonului din latină (= latina globală) trebuie înlocuită, pe cât posibil, cu identificări etimologice disociate semantic în funcție de fiecare sens și susținute argumentativ la nivel protoroman.

SURSE

- Aristotel, *Meteorologica: The Works of Aristotle*, vol. III, 1931. *Meteorologica*, tradus în engleză de E.W. Webster, Oxford, Clarendon Press.
- Psalt. Hur.²: Gheție, Ion, Mirela Teodorescu, (eds.), *Psaltirea Hurmuzaki*, București, Editura Academiei Române, 2005 [ms : 1500/1510].

BIBLIOGRAFIE

- Benarroch, Myriam, 2013, „Latin oral et latin écrit en étymologie romane: l'exemple du DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*)”, în Carreira, Maria Helena Araújo (ed.) *Les Rapports entre l'oral et l'écrit dans les langues romanes*, Saint-Denis, Université Paris 8, p. 127–158.
- Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, 2009, „Romanistique et étymologie du fonds lexical héréditaire: du REW au DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*)”, în Alén Garabato, Carmen, Teddy Amavielle, Christian Camps (eds.), *La romanistique dans tous ses états*, Paris, L'Harmattan, p. 97–110.
- Chauveau, Jean-Paul, 2014, „Reconstruction sémantique”, în Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin/Munich/Boston, De Gruyter, p. 199–209.
- Florescu, Cristina, 2016, „Mots désignant les phénomènes atmosphériques dans le DÉRom. Terminologie protoromane”, în Dworkin, Steven N., Xosé Lluis García Arias, Johannes Kramer (eds.): *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 6 : Étymologie*. Nancy, ATILF, p. 63–73.
- Florescu, Cristina, 2017, „Aspects étymologiques dans le *Dictionnaire des phénomènes atmosphériques (DFA)*” în *Hommages offerts à Maria Iliescu*, coordonatori Adina Costăchescu și Cecilia Mihaela Popescu. Craiova, Editura Universitaria, p. 130–140.
- Swiggers, Pierre, 2014, „Sens et essence de la reconstruction”, în Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin/Munich/Boston, De Gruyter, p. 47–59.

SIGLE

- CDDE: Candra, Ion-Aurel, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, București, Socec, 1907–1914.

- Ciorănescu: Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum, 2002.
- DA: *Dicționarul limbii române*. Redactor responsabil Sextil Pușcariu. Tomurile I/1,2,3 și II/1,2,3. Literele A–De, F–Lojniță. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea / Tipografia Ziarului „Universul” / Imprimeria Națională, 1913–1948.
- DEL: *Dicționarul etimologic al limbii române (DEL)*. București, Editura Academiei Române. Vol. I, A–B, 2012; vol. II, Ca–Cizmă, 2015.
- DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman. Première phase: le noyau panroman* (subvenționat ANR și DFG a. 2012–continuă), Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>).
- DÉRom 1: Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, 2014.
- DÉRom 2: Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Pratique lexicographique et réflexions théoriques*, Berlin, De Gruyter, 2016.
- DFA: Florescu, Cristina (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ioneș Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*. Iași, Editura Universității „Alexandru Iona Cuza”, 2017.
- DLR: *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu; acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. Tomurile I/3– I/8, IV–XIV. Literele D, E, L, M–Z. Tomul III. Literele J, K, Q. București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- Du Cange: Du Cange, Charles Du Fresne, 1883–1887⁵ [1678¹], *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 10 vol., Niort, Favre.
- Ernout–Meillet: Ernout, Alfred, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Ed. 4. Paris, Klincksieck, 1959.
- EWRS: Pușcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Winter.
- MDA: *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV. București, Editura Univers Enciclopedic. I: A–C, 2001; II: D–H, 2002; III: I–Pr, 2003; IV: Pr–Z, 2003.
- TDRG³: Tiktin, Hariton, Paul Miron, Elsa Lüder, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Wiesbaden, Harrassowitz, 2001–2005.
- TLL: *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig/Stuttgart/Berlin/New York, Teubner/Saur/De Gruyter, 1900–.
- TMFA: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, Dan Chelaru și Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Bardu Nistor, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific vs. popular*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

THE NAMES OF ATMOSPHERIC PHENOMENA:
CHARACTERISTICS OF INHERITED LEXEMES

(Abstract)

The aim of our paper is to present, in the context of the study of atmospheric phenomena names in Romanian (developed extensively in the DFA), several characteristics of inherited lexemes. We underline the importance of semantic etymological analyses, with the purpose of revealing proto-Romance vs. ideo-Romance elements in the context offered by the field of Romance studies (DÉRom).

Cuvinte-cheie: etimologie, latina globală, proto-romană, denumiri ale fenomenelor atmosferice, dicționar.

Keywords: etymology, global Latin, proto-Romance, names of atmospheric phenomena, dictionary.

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Academia Română – Filiala Iași
cristinafl24@yahoo.fr